

Arapçanın Sekülerleştirilmesi ve Ulus İnşası: Satı el-Husri, Lüvis Şeyho, Arsuzi ve Züreyk'in Dil Politikaları

Secularization of Arabic and Nation Building: The Language Policies of Sati al-Husri, Luvis Shaykho, Arsuzi, and Zurayk

Ramazan ÖNAL*

Ahmet ŞEN**

Mehmet Davut ÇOŞTU***

Erdoğan DEMİR****

Öz

Bu makale, modern Arap dünyasında dilin seküler bir kimlik inşa sürecindeki ideolojik işlevini, özellikle Arapçanın İslamî referanslardan arındırılarak ulus-devlet kurma süreçlerinde nasıl araçsallaştırıldığını incelemektedir. Louis Şeyho, Zeki el-Arsûzî, Constantin Züreyk ve Satı el-Husri gibi dört önemli düşünürün dil politikaları ve fikirleri bu bağlamda analiz edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren özellikle Hristiyan Arap entelektüeller, Arapçayı İslamî referanslardan bağımsız, tarihsel ve kültürel bir miras olarak yeniden tanımlamaya yönelmiştir. Bu yaklaşım, dilin toplumsal bütünleşmeyi sağlayan, ulusal aidiyet inşa eden ve siyasi meşruiyeti besleyen bir araç olarak konumlandığını ortaya koymaktadır. Arap dünyasında da dil, seküler ulusal kimliğin kurulmasında belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. Satı el-Husri'nin dil merkezli milliyetçilik anlayışı, Şeyho'nun Arap medeniyetini İslam öncesine dayandırma çabası ve el-Arsûzî'nin dili ontolojik bir öz olarak görmesi, bu sürecin düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Makale, Arapçanın kültürel, siyasi ve felsefi düzlemlerde nasıl dönüştürüldüğünü ve bu dönüşümün modern Arap kimliğinin yeniden inşasına nasıl hizmet ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılarak, söz konusu düşünürlerin öne çıkan eserleri ve söylemleri sistematik olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Ulus Devlet İnşası, Milliyetçilik, Sekülerizm, Kimlik.

Abstract

This article examines the ideological function of language in the construction of a secular identity in the modern Arab world, focusing particularly on how Arabic was instrumentalized in the processes of nation-state formation by being stripped of its Islamic references. Within this framework, the language policies and ideas of four prominent thinkers—Louis Cheikho, Zaki al-Arsuzi, Constantin Zurayk, and Sati el-Husri—are analyzed. Since the 19th century, Christian Arab intellectuals, in particular, have sought to redefine Arabic as a historical and cultural heritage independent of Islamic foundations. This approach highlights how language became positioned not merely as a medium of communication but also as a means of fostering social cohesion, constructing national belonging, and legitimizing political

* Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, ramazanonal2416@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2752-8628, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 24/08/2025, Accepted/Kabul Tarihi: 10/09/2025, Published/Yayın Tarihi: 18/09/2025.

** Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ahsen5224@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4370-6962.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, davutcostu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6139-8567.

**** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, erdogan.demir@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0391-9824.

authority. In the Arab world, language emerged as a key component in the formation of a secular national identity. Satı el-Husri's language-centered nationalism, Cheikho's efforts to root Arab civilization in a pre-Islamic Christian past, and al-Arsuzi's view of language as an ontological essence form the intellectual basis of this process. The article aims to reveal how Arabic has been transformed across cultural, political, and philosophical dimensions and how this transformation has contributed to the reconstruction of modern Arab identity. Using the method of document analysis, the study systematically examines the major works and discourses of these thinkers.

Keywords: Arabic Language, Nation-State Building, Nationalism, Secularism, Identity.

Giriş

Toplumlar, tarihsel değerleri temel alarak varlıklarını sürdürmeye çalışır; bu da kimlik arayışlarının çoğu zaman tarih temelli olmasına neden olur. Arap toplumunda bu tarihsel temel, "Arapça" üzerinden inşa edilmiştir.¹ Dilin birleştirici, taşıyıcı ve bilinç kazandırıcı özellikleri, Arap kimliğinin bu doğrultuda şekillendirilmesini sağlamıştır.² Eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda bu amaca yönelik sistematik faaliyetler yürütülmüştür.³ Bu makalede, dilin bir araç hâline getirilmesinin, özellikle Louis Şeyho, Arsuzi, Züreyk ve Satı'nın etkisiyle nasıl temellendirildiği ele alınacaktır. Bu makale, dilin nasıl araçsallaştırılarak ayrıştırıcı bir unsur hâline getirildiğini incelemektedir.

Ulus devlet inşasında, 19. yüzyılda Arap Hristiyanlar, özellikle Lüvis Şeyho gibi figürler aracılığıyla Arapça İslam'dan arındırılarak seküler bir çizgiye çekilmeye çalışılmıştır; bu çaba hem Batı sömürge stratejileriyle örtüşmüş hem de Arap dünyasında yeni bir kimlik krizine yol açmıştır.⁴ Seküler çizgide oluşturulmaya çalışılan bu dil politikası, çoğunluğu Müslüman olmayan Arap entelektüeller tarafından geliştirilmiş olsa da Satı el-Husri gibi Müslüman bir aileden gelen edebiyatçıların da etkisi görülmüştür.⁵ Satı el-Husrî, Arap milliyetçiliğinin önde gelen kuramcılarının olup Kral Faysal döneminde Eğitim Bakanlığı yapmış, milletin dil gibi nesnel temellerle tanımlanması gerektiğini savunmuştur.⁶ Müslüman olmayan isimlere bakıldığında ise Arap edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Cizvit papazı Louis Cheikho (Lüvis Şeyho), 5 Şubat 1859'da Mardin'de Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁷ Ruhbanlık eğitimi tamamlamasının ardından papaz olarak göreve başlamıştır. Şeyho'nun en karakteristik entelektüel stratejilerinden biri, Arap medeniyetini İslam öncesi Hristiyan geçmişe dayandırma çabasıdır. Şeyho, Arap edebiyatının zirvesinin Cahiliye Döneminde ve erken Hristiyan Arap yazarlarında görüldüğünü savunmuş, İslam sonrasındaki üretimi ise bu "yüksek" edebi dilin bozulması olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan

¹ Ebu Haldun Satı el-Husri, *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye* (Beyrut: Merkezi Dirasâtul-Vahdeti'l-Arabiyye, 1985), 37.

² Mehmet Tayanç - Adem İnce, "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü Ve Önemi", *İmgelem* 4/6 (2020), 25; Fırat Yıldırım, *Johann - Gottlieb Fichte'nin Devlet Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 135-141.

³ Mahmoud Haddad, "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies* 26/2 (1994), 204.

⁴ Kees Versteegh, *Arapçanın Serüveni: Tarihi, Lehçeleri, Dilbilim Geleneği*, çev. Ali Benli (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 366; Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, 118.

⁵ Niyazi Berkes, *İslamçlık, Ulusculuk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Göçüklerim Üzerine Düşünceler* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 94; Ş. Tufan Buzpınar, "Sâti' El-Husrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Haziran 2025); Tuba Yıldız, *Beyrut* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 101.

⁶ Mustafa Gündüz, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı* (Ankara: Otorite, 2010), 14.

⁷ Süleyman Tülüçü, "Şeyho, Luvîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Haziran 2025).

Arsuzi, dini ve mezhebi farklılıkları gözetmeksizin tüm Arapların Arap dili ve kültürü etrafında birleşmesi için çaba göstermiştir. Bu yönüyle, Arap milliyetçiliğinin seküler bir çizgide gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Aynı şekilde, Suriye kökenli Hristiyan bir Arap olan Kostantin Züreyk, Beyrut Amerikan Üniversitesinde önemli bir akademisyen olarak görev yapmış ve Arap dünyasında dinî farklılıklara rağmen ortak kimlik bilincini savunmuştur. Özellikle Hristiyan Arapların haklarını güçlü biçimde savunmasıyla tanınan Züreyk, Arap kimliğinin temelini kültürel unsurlarda yattığını vurgular.⁸ Ona göre Arap dili, olağanüstü bir entelektüel deha, canlılık ve titizlik barındıran, özel bir yapıya sahiptir.⁹ Bu dilsel özellikler, Arap kimliğinin inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu makalede, öncelikli olarak ulus-dil-kimlik ilişkisi Arap dünyası çerçevesinde ele alınacaktır. Sonrasında ise İslam'dan arındırılarak Arap dili üzerinden inşa edilmeye çalışılan Arap ulus-devlet politikaları, dört Arap entelektüelin etkisi çerçevesinde incelenmektedir. Makale, dilin sadece bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kimlik inşasında ve ulus-devlet tahayyülünde nasıl merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Arap milliyetçiliğinin oluşum sürecinde dilin ideolojik bir araç olarak nasıl kullanıldığı ve bu sürecin kültürel ve özellikle siyasi bağlamlarda nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Çalışmada özellikle dil bilimcilerin Arap dili üzerindeki politik ve pratik katkıları değerlendirilerek bu katkıların modern Arap kimliğinin ve ulus-devlet projelerinin oluşumuna etkisi tartışılacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmış; ilgili düşünürlerin öne çıkmış eserleri, makaleleri ve söylemleri sistematik bir biçimde incelenmiştir.¹⁰

1. Ulus İnşasında Dilin Araçsallaştırılması

Fransız İhtilali sonrasında gelişen milliyetçilik akımları, toplumsal yapıları derinden etkileyerek kimlikleri bir rekabet alanına dönüştürmüştür.¹¹ Bu süreç, bireyleri ve toplumları mevcut kimliklerini koruma, yüceltme ya da dil, din, ortak tarih, etnik köken, ülke-toprak, simgeler ve kültür gibi unsurlar üzerinden yeni kimlikler inşa etme yönünde harekete geçirmiştir.¹² Toplumsal kırılmaların yaşandığı dönemlerde daha belirgin hâle gelen bu durum, diğer milletlerde olduğu gibi Arap toplumunda da etkili olmuştur.

Ulus-devlet ortak dil, kültür, tarih ve kimlik etrafında şekillenen siyasi bir örgütlenme biçimidir.¹³ Modernleşme süreciyle birlikte bu yapı, toplumsal farklılıkları ortak bir aidiyet duygusunda birleştirmeyi hedeflemiştir. Merkezi otorite, resmi dil ve ortak kültürel değerler ulus-devletin temel unsurları arasında yer almakta olup dil bu unsurların başında

⁸ Hilal Görgün, "Züreyk, Kostantin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2019), 2/696-698.

⁹ Anwar G. Chejne, "Arabic: Its Significance and Place in Arab-Muslim Society", *Middle East Journal* 19/4 (1965), 465.

¹⁰ Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 229.

¹¹ Patrizia Manduchi, "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology", *Oriente Moderno* 97/1 (2017), 6.

¹² Alexander Caviedes, "The Role of Language in Nation-Building within the European Union", *Dialectical Anthropology* 27/3 (2003), 250; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism* (London: Verso, 1991), 145.

¹³ İbrahim İpek, "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi", *Uluslararası Beşeri Ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi* 3/2 (2019), 77.

gelmektedir.¹⁴ Böylece dil birleştirici ve kimlik kurucu bir unsur hâline gelmiştir.¹⁵ Böylece dil, hem toplumun bütünleşmesini sağlar hem de devlet otoritesini meşrulaştırır. Aynı zamanda bir milletin kimlik oluşumundaki en temel araçlardan biridir.¹⁶ Dil aracılığıyla pekiştirilen ulusal aidiyet, zamanla toplumsal bütünleşmenin temel unsurlarından biri olmuştur.¹⁷ Dil; bir ulusun geçmişi, bugünü ve geleceği arasında köprü işlevi görmektedir.¹⁸

Bu bağlamda, dil olmaksızın oluşturulan ya da tanımlanan bir kimliğin, topluluğu bir arada tutmada yetersiz kalacağı söylenebilir. Bu nedenle, Arap ülkeleri gibi birçok toplumda ulusal kimlikler, büyük ölçüde dil aracılığıyla şekillendirilmeye çalışılmıştır.¹⁹ Dahası, dil bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek ulus inşasında kullanılan güçlü bir kolektif oluşum aracı hâline gelmiştir.²⁰ Aynı zamanda geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurulmasında ve ulusal kimliğin geçmişe taşınmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu sebeple, resmî dilin merkezîleştirilmesiyle kültürel farklılıkların azaltılması ve homojen bir toplumsal yapı oluşturulması hedeflenmiştir.²¹ Osmanlı sonrası Arap dünyasında, dil temelli milliyetçi hareketler giderek daha dinamik bir yapıya bürünmüştür.²² Arap toplumları, dil sayesinde kimliklerini somutlaştırma imkânı bulmuş; yeni eğitim sistemlerinin etkisiyle dil, vatandaşlık ilkesinin bir gereği olarak görülmüştür.²³

Arap ulus-devletinin inşasında, Arap entellektüeller özellikle Osmanlı'dan ayrılmak amacıyla çeşitli kimlik belirleyici ve dışlayıcı unsurlar geliştirmiş, bu süreci büyük ölçüde dil üzerinden yürütmüşlerdir. Ancak bu süreçte Irak ve Suriye'deki Türkmen ve Kürt halkları da Araplaştırma politikalarından etkilenmiştir.²⁴ Bölgedeki farklı ırkların mevcudiyetinden kaynaklı olarak dil her daim birleştirici bir rol üstlenememiştir. Her ne kadar böyle durumlarda dil ayrıştırıcı, din ise birleştirici bir rol oynamış olsa da Hristiyan Arapların varlığı ve dil üzerindeki çabaları farklı ırkların gündeme gelmesini engellemiştir.²⁵ Arap ulusunun oluşumu da farklı ırkların ve dillerin gündeme gelmemesini gerektiriyordu. Bu sebepten, ortak bir dilin benimsenmesi ulusal birliğe ulaşmanın anahtarı olarak değerlendirilmiştir.²⁶ Bu makale, dilin nasıl araçsallaştırılarak ayrıştırıcı bir unsur hâline getirildiğini incelemektedir.

Osmanlı döneminde Arapça konuşan tebaa için "Arap milleti" kavramı, modern ulusçuluk çerçevesinde şekillenen bir kimlik anlayışı olması nedeniyle büyük ölçüde yabancı ve yeni bir olgu olarak görülmüyordu.²⁷ Ancak bu kavram, 19. yüzyılda ortaya çıkan Nahda

¹⁴ Yıldırım, *Johann - Gottlieb Fichte'nin Devlet Anlayışı*, 135-141.

¹⁵ Versteegh, *Arapçanın Serüveni: Tarihi, Lehçeleri, Dilbilim Geleneği*, 359.

¹⁶ Ebu Haldun Sâtî' el-Husrî, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satî' el-Husrî* (Beyrut: Merkezu Dirasâtul'l-Vahdeti'l-'Arabiyye 1985), 67.

¹⁷ İpek, "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi", 75.

¹⁸ Tayanç - İnce, "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü Ve Önemi", 25-26.

¹⁹ Versteegh, *Arapçanın Serüveni: Tarihi, Lehçeleri, Dilbilim Geleneği*, 366.

²⁰ Anderson, *Imagined Communities : Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism*, 145.

²¹ İpek, "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi", 77.

²² Gündüz, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı*, 16.

²³ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satî' el-Husrî*, 67-85; İpek, "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi", 75.

²⁴ Tom Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", *National Identities* 1/20 (2025), 10.

²⁵ Anderson, *Imagined Communities : Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism*, 13; Yıldız, *Beyrut*, 104; Yasir Suleiman, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003), 12.

²⁶ İpek, "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi", 77.

²⁷ Manduchi, "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology", 9.

(uyanış) hareketiyle birlikte Arap dünyasında giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır.²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Arapça birçok Arap devletinde milliyetçilik temelinde ulusal kimliğin yapı taşı olmuştur.²⁹ Arap dili, Arap milliyetçiliğinin ideolojik ve kültürel temel direği konumuna yükselmiştir. Dahası Arap kimliğine ve birliğine yapılan vurgu, bölgedeki farklı dini grupların Arap milliyetçiliğine katılımını mümkün kılmıştır. Sünni ve Şii Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Dürziler ve Aleviler gibi çeşitli etno-dinsel gruplar bu kimlik etrafında bir araya gelmiştir.³⁰ Ortak dil olarak Arapçanın kullanımı, bu topluluklar arasında birleştirici bir unsur işlevi görmüştür.

Ancak, Arapçanın ulus devlet inşasında en etkin faktör olarak ön plana çıkmadığı durumlar da olmuştur. Irak gibi Osmanlı'dan ayrılan topraklarda dil en etkin faktör konumundayken, Osmanlı ile bir bağı olmayan Arap toplumları ise ulus devletlerini içinde bulundukları bağlamlara bağlı olarak İslam ve dil üzerine kurmuşlardır.³¹ Bu konuyu derinlemesine ele alan Leijnse, Arapçanın İslamsızlaştırılması politikasının tüm Arap ülkelerinde gerçekleşmediğini de ortaya koymuştur. Leijnse, Irak ve Fas'taki milliyetçilik ile dil arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmasında, Arapçanın her iki ülkede de milliyetçilik ve ulus inşa süreçlerinde farklı biçimlerde önemli roller üstlendiğini ortaya koymaktadır.³² Fas örneğinde, ulus inşası Fransız sömürgeciliğine karşı bir direniş pratiği olarak şekillenmiş ve bu süreçte İslam, kültürel ve ideolojik bir referans noktası olarak öne çıkmıştır.³³ Tarih boyunca Osmanlı toprağı olmadığı için de diğer Arap ülkelerinden farklı bir Arap milliyetçiliği yolu takip etmiştir. Arapça, kutsal dil olarak kabul edilmiş ve Müslümanların gayrimüslim sömürgecilere karşı bağımsızlık mücadelesini simgelemiştir.³⁴ Böylece Arapça Fas'ta milliyetçilik ve ulus inşasında önemli bir rol oynamış olsa da çoğunlukla Arap kimliğinden çok İslam'ı temsil etmiştir.

Buna karşın, Irak'ta izlenen yol farklıdır. Irak'ta ulus inşasının Arap milliyetçiliği temelinde kurgulanmasının başlıca nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Müslüman bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu durum, İslam'ın ulusal bir farklılaşma aracı olarak işlevselliğini sınırlamış ve Arap kimliği, ulusal söylemin merkezine yerleşmiştir. Pan-Arap akımının etkisiyle, ayrı bir Irak ulusunun inşasını meşrulaştırmak amacıyla Arap dili ön plana çıkarılmış ve bir ulus inşa aracı olarak işlevselleştirilmiştir.³⁵ Ancak İslam'ın, Osmanlı'dan ayrılmayı mümkün kılacak bir ideolojik işlev görmemesi, bu süreçte Arap milliyetçiliğinin hedefleriyle çelişmiştir. Bu nedenle, Arapçanın İslam'dan bağımsızlaştırılmasına yönelik ilk eğilimler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Böylece, dilin sekülerleştirilmesi yoluyla yeni bir ulusal kimlik inşası için ideolojik bir zemin oluşturulmuştur.³⁶ Bu yönelimin öncülüğünü ise, hiç şüphesiz

²⁸ Manduchi, "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology", 11.

²⁹ Tomasz Kamusella, "The Arabic Language: A Latin of Modernity?", *Journal of Nationalism, Memory & Politics* 11/2 (2017), 128.

³⁰ Tom Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", *National Identities*, 27/3. (2025), 10; <https://doi.org/10.1080/14608944.2024.2442080>

³¹ Suleiman, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, 12.

³² Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 4.

³³ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 8; Suleiman, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, 12.

³⁴ Suleiman, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, 11.

³⁵ Niyazi Berkes, *İslamçlık, Ulusculuk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gödüklerin Üzerine Düşünceler* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 94.

³⁶ Gündüz, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı*, 14.

dönemin öne çıkan Hristiyan Arap entelektüelleri — özellikle Lübnan ve çevresindeki bölgelerde yaşayan aydınlar — üstlenmiştir.³⁷ Beyrut Amerikan Üniversitesine dönüşen Suriye Protestan Koleji 1866 ile 1875'te Cizvit Rahipleri tarafından kurulan Saint Joseph Üniversitesi gibi eğitim kurumlarının, Arap entelektüel hayatı üzerindeki etkisi belirleyici olmuştur. Kuşaklar boyunca Arap aydınlarının eğitim aldığı ve ders verdiği bu kurumlar ile Müslüman olmayan Arapların Suriye bölgesindeki milliyetçi harekete katkıları, uzun yıllar boyunca belirgin bir ağırlık taşımıştır.³⁸

Arapçanın kutsal bir dil olarak taşıdığı standart statüsünün yanı sıra, Pan-Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve Standart Arapça ile günlük konuşma dili lehçeleri arasındaki ideolojik ayrımın giderek daha belirgin hâle gelmesi, yazılı dilde konuşma dili unsurlarının kullanılmasını kesin bir biçimde reddetmiştir. Bu ideolojik yönelimi pekiştiren en önemli araçlardan biri eğitim olmuştur; özellikle Standart Arapçanın ortak iletişim dili olarak benimsenmesi, bu tercihi kurumsallaştırmıştır.³⁹ Her ne kadar Kur'an, birçok Arap tarafından günümüz Arapçasının oluşumunda ve kullanımında belirleyici ve doğrulayıcı bir ana metin olarak yüksek otorite kabul edilse de bazı Hristiyan dilbilimcilerin bu duruma eleştirel yaklaşımları, yaptıkları çalışmalardan anlaşılmaktadır.⁴⁰

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, ortak dilsel bağlara ve Arapçanın değişmez birleştirici rolüne yapılan güçlü vurgu sayesinde, dilin standartlaştırılmasını teşvik etmiştir.⁴¹ Standart Arapça, ulus inşa süreçlerinde kritik bir rol oynamıştır; zira bu dil, çoğu Arapça konuşan farklı dinî ve mezhepsel grupları Arap milliyetçiliği çatısı altında birleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Arap birliği fikrini zedeleme potansiyeline sahip olan lehçeler meselesi, dil politikaları yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Böylece, standart Arapçanın, halk diline (ammice) üstün tutulması gerektiği savunulmuştur. Dilin modernizasyonu ve standardizasyonu, bölgede Arap milliyetçiliğinin gelişimiyle ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş; bu iki süreç karşılıklı olarak birbirini beslemiş ve güçlendirmiştir.⁴² Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmadan önceki dönemde ve sonrasında kurulan ilk modern Arap devletleriyle birlikte Arapçanın, Arap milliyetçiliği içerisinde çok önemli bir rol üstlendiği şüphe götürmez bir gerçektir.⁴³ Leijnse, özellikle 19 ve 20. yüzyıllarda Arapçanın modernleşme süreçlerinin etkisiyle çeşitli değişimlere maruz kaldığını ve bu doğrultuda Arapçanın standart bir forma kavuştuğunu belirtmektedir.⁴⁴

³⁷ Manduchi, "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology", 13-14; Ahmet Şen, *Lübnanlı Corci Şahin 'Atıyye ve Şiirleri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 24, 25.

³⁸ Manduchi, "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology", 13.

³⁹ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 7.

⁴⁰ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 7.

⁴¹ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 8.

⁴² Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 8.

⁴³ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 9.

⁴⁴ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 7.

2. Arap Teorisyenleri

2.1 Sâtı el-Husri (1880 San'a-1968 Bağdat)

Habermas, ulus bilincinin inşasında ortak köken, ortak dil ve ortak kültürün temel unsurlar olduğunu vurgular.⁴⁵ Bu çerçevede, Arap ırkı ortak kökeni; Arapça, ortak dili; İslam öncesi Arap kültürü ise ortak kültürel mirası temsil etmektedir.⁴⁶ Sâtı' el-Husri'nin eğitim politikalarında İslam öncesi Arap dünyasına yaptığı atıflar, Arap ulusal kimliğinin bu tarihsel ve kültürel temeller üzerinden inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir. 1880 yılında Yemen'in San'a şehrinde, aslen Halepli bir aileye mensup olarak dünyaya gelen Satı el-Husri, Arap milliyetçiliğinin en etkili kuramcılarının biri olarak kabul edilir ve Kral Faysal döneminde Eğitim'den sorumlu bakanlığa getirilmiştir.⁴⁷ el-Husri'nin Arap milliyetçiliği üzerine eserlerinde dilin önemi sıkça vurgulanır.⁴⁸ Ona göre Arapça, ulusal aidiyetin temel ölçütüdür.⁴⁹ Bu yaklaşımını şu sözlerle özetlemiştir: "Arap milleti, ana dili Arapça olan herkesin oluşturduğu bir millettir; ne eksik ne fazla".⁵⁰ Bu görüş, dilsel birliği Arap kimliğinin merkezine yerleştirmiş ve 20. yüzyıl boyunca Pan-Arap milliyetçiliğine entelektüel bir zemin oluşturmuştur.⁵¹ Milliyetçi tarih vurgusu ve yabancı dilin ilkokullardan çıkarılması gibi uygulamalarla Arap milliyetçiliğine dayalı bir eğitim sistemi inşa etmiştir.⁵²

Sâtı el-Husri, dil ve kimlik arasındaki ilişkiye dair kapsamlı çalışmalar kaleme almış; Arap milliyetçiliği kuramında bir milletin öznel irade veya siyasi arzularla değil, nesnel bir temelle -yani dille-tanımlanması gerektiğini savunmuştur.⁵³ Dilin önemine o kadar inanmıştır ki bir milletin varlığını dilin korumasına bağlamaktadır.⁵⁴ Verdiği şu örnekten de bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır: "Düşünürlerden birisi şöyle demiştir: Dilin muhafaza eden mahkum (başka devletin hükmü altında yaşayan) bir millet hapishanede elinde hapishanenin anahtarı bulunan tutsağa benzer".⁵⁵ el-Husri, Arapçayı bir milletin temel birliği, kültürel mirasının koruyucusu ve milliyetçiliğin en önemli unsuru olarak görür.

Bu bağlamda, Arap çocuklarının erken yaşlardan itibaren yerel lehçelerle sosyal dil edinimi gerçekleştirmeleri, ancak Standart Arapçayı formel eğitim sürecinde öğrenmeleri dikkat çekicidir.⁵⁶ Çoğu zaman bu eğitim, yabancı dil pedagojisine benzer yöntemlerle

⁴⁵ Jürgen Habermas, *Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* (Cambridge: MIT Press, 1988), 107.

⁴⁶ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 11.

⁴⁷ Gündüz, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı*, 14.

⁴⁸ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 67; Chejne, "Arabic: Its Significance and Place in Arab-Muslim Society, 464; Berkes, *İslamcılık, Ulusculuk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gödüklerimiz Üzerine Düşünceler*, 73, 79, 85, 92.

⁴⁹ Kenny, L. M. "Sâti' Al-Huşri's Views on Arab Nationalism", *Middle East Journal*, 17/3 (1963), 237, 245.

⁵⁰ Samir Bitar, "Language, Identity, and Arab Nationalism: Case Study of Palestine", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 5/4 (2011), 53.

⁵¹ Kenny, "Sâti' Al-Huşri's Views on Arab Nationalism", 242-245.

⁵² Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 11.

⁵³ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 67.

⁵⁴ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 68.

⁵⁵ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 67.

⁵⁶ Gündüz, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı*, 32; Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 11.

yürütülmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte, çocukların Arapçanın fonetik yapısına önceden aşina olmaları, öğrenim sürecini klasik bir yabancı dil eğitiminden ayırmaktadır.⁵⁸

Arap dili her ne kadar İslam ve İslam tarihiyle güçlü bir şekilde bağlantılı olsa da el-Husri dili dinden ayırarak Arapçayı İslam'dan bağımsız bir konumda ele almıştır.⁵⁹ Ona göre Arap dili ve Arap halkı, İslam'dan çok önce de var olmuşlardır.⁶⁰ Bu nedenle, dini unsurun tek başına etkili bir birleştirici güç olamayacağını savunmuştur.⁶¹ Tam tersine ona göre din ulus oluşumunda ikinci kategoride yer almaktadır.⁶² Dini, dile etki eden bir unsur olarak görmektedir.⁶³ Ona göre, milliyetçilikte etkili en önemli unsurların birincisi dildir, sonrasında ise tarih gelmektedir.⁶⁴ Din ise ikincil konumda yer almaktadır. Hatta, el-Husri, İslam birliği yerine Arap birliğini savunmaktadır.⁶⁵ Arapların kendi aralarındaki birliğine inanırken Türkün, Arabın, Farsın, Malezyalının, Zencinin birlikte yaşayabileceğine inanmadığını açıkça dile getirmiştir.⁶⁶ Çünkü ona göre yalnız din bağı milliyetçiliğin oluşumunda yeterli değildir.⁶⁷ Din bağı, dil ve tarihe galip gelemez.

2.2 Luvis Şeyho

859'da Mardin'de dünyaya gelen Rızkullah b. Yûsuf Şeyho el-Yesû'î, papaz olduktan sonra Luvîs Şeyho ismiyle tanınmıştır. Dokuz yaşlarında Beyrut'a giderek büyük kardeşiyle birlikte öğrenim gören Şeyho, 1874'te Cizvit tarikatına intisap etmiştir. Bu tarikatın Beyrut yakınlarındaki Gazîr'de bulunan mekteplerinde okumuş⁶⁸ ve daha sonra ilahiyat ve ruhbanlık tahsilini ilerletmek için Avrupa'ya gidip dört yıl Fransa'da kalmıştır. Lübnan'a dönünce Beyrut'taki Cizvit ortaokulunda ders vermiş ve Saint Joseph Üniversitesinde ilmî çalışmalar yapmış ve kendini Arap dili ve edebiyatı çalışmalarına, eğitime ve yayın faaliyetlerine adanmıştır.⁶⁹

Cizvit tarikatı azizi olan Luvis Şeyho'nun eğitim faaliyetlerine etkin bir şekilde katılıp katkı sağladığı söylenebilir. Zira o tarikatın bir eğitim kurumu olan Beyrut'taki Saint Joseph Kolejinde Arap edebiyatı dersleri vermiştir.⁷⁰

Luvîs Şeyho, aktüel meselelerin yanı sıra ilmî ve edebî makalelerin yayınlandığı el-Meşrik dergisini 1897 yılında kurmuştur. Şeyho el-Meşrik'te çoğunluğu dinî ve edebî birçok makale yayınlamıştır.

⁵⁷ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 11.

⁵⁸ Bitar, "Language, Identity, and Arab Nationalism: Case Study of Palestine", 59.

⁵⁹ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 25; Bernard, *Tarihte Araplar*, 159; Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 12; Lewis, *Tarihte Araplar*, 159; Kenny, "Sâti' Al-Huşri's Views on Arab Nationalism", 243.

⁶⁰ Leijnse, "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco", 11; Kenny, "Sâti' Al-Huşri's Views on Arab Nationalism", 243.

⁶¹ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 25.

⁶² el-Husri, *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye*, 43.

⁶³ el-Husri, *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye*, 25.

⁶⁴ el-Husri, *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye*, 37; el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 28.

⁶⁵ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 61.

⁶⁶ el-Husri, *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*, 61, 86.

⁶⁷ el-Husri, *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye*, 43.

⁶⁸ Muhammed Kürd Ali, *el-Mu 'âsirûn*, nşr. M. el-Mısrî, (Dimaşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1980), 317.

⁶⁹ Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn, *el-A'lâm*. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1989), 5/46.

⁷⁰ Muhammed Kürd Ali, *el-Mu 'âsirûn*, 317.

Luvîs Şeyho'nun Arap dilini Kur'an'dan soyutlayarak onu Arap kimliğinin merkezine yerleştirdiği düşüncesi iki noktada tezahür etmektedir.

2.2.1 Fıkhu'l-Luga Neşri

Ebû Mansûr İsmâîl es-Se'âlibî (ö. 429/1038), Arap dili üzerine eserler vermiş bir alimdir.⁷¹ *Fıkhu'l-Luga* isimli eseri iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümü *Fıkhu'l-Luga* ikinci bölümü ise *Sırru'l-Arabiyye* şeklinde isimlendirilmiştir. *Fıkhu'l-luga*, Se'âlibî'nin ayet, Arap şiiri, hadis, mesel gibi kaynaklarla destekleyerek daha çok eş anlamlı kelimelerin Araplar arasında kullanım şekillerine dair bilgilere yer verdiği sözlük niteliğinde bir telifidir. *Sırru'l-Arabiyye* ise takdim-tehir⁷², ismin fiile izafesi⁷³, ihtisâs⁷⁴, isme tekaddüm eden fiilin cemi siğasıyla gelmesi⁷⁵, müfredi cemi yerine ikame etme⁷⁶, ismi fail kalıbıyla gelen ismi meful manalı kullanımlar⁷⁷ gibi Arap dilindeki bazı üslup şekilleri ve onların anlam boyutlarını ele almıştır. Müellif özellikle *Sırru'l-Arabiyye*'de çoğunlukla Kuran ayetlerinden tanıklarla sözlerini delillendirmiştir.

Se'âlibî'nin eseri çok sayıda kişi ve kuruluş tarafından neşredilmiştir.⁷⁸ Luvîs Şeyho, bu eserin *Fıkhu'l-Luga* isimli ilk bölümünü yayınlamıştır. Fakat eserin başına kendi adını yazmamış, "Beyrut Saint Josef Koleji'nde beyan hocası ve Cizvit azizlerinden biri" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Eserin hiçbir yerinde Luvîs Şeyho ismi geçmemektedir. Biz eserin ona ait olduğunu, Muhammed Kürd Ali'den öğrenmekteyiz.⁷⁹

İncelendiğinde Muhammed Kürd Ali'nin iddia ettiği gibi⁸⁰ *Fıkhu'l-Luga*'da ayet ve hadislerin hazfedilerek neşredilmediği görülmektedir. Nitekim müellif eseri neşrederken sadece kendince özetleme ve hacim küçültme şeklinde bir yol izlemiştir. Bunu yaparken eserde bazı babları çıkarmış, bununla birlikte az miktarda da olsa ayet ve hadislerin yanı sıra şiir beyitlerinde de hazif yolunu izlemiştir. Eser ele alındığında, Şeyho'nun zikretmediği bazı ayetler olmakla birlikte⁸¹ kasıtlı olarak ayet ve hadislerin çıkarıldığı intibai uyanmamaktadır.

Luvîs Şeyho eseri neşrederken başına kendi ismini yazmamıştır. Kanaatimizce bunun iki nedeni olabilir:

Birincisi, eser, Şeyho'nun "Arapçanın yalnızca Müslümanlara ait bir dil olmadığı" tezini çürütücü nitelik taşımaktadır. Zira eserde işlenen konularda Arapçanın temel kaynağı olan Kur'an'dan ve Hadis-i şeriflerden istişadlar yapılmaktadır ki bu yönüyle *Fıkhu'l-Luga* aynı zamanda Arapçanın da temelini oluşturan temel İslâmî kaynaklara dayanmaktadır. Bu durum Luvîs Şeyho'nun bu noktadaki fikir dünyasını temelden sarsmaktadır.

⁷¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Dârü Sâdır, tsz.) 3/178.

⁷² es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Esrârü'l-Arabiyye*, (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 2009), 227.

⁷³ es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 228.

⁷⁴ es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 229.

⁷⁵ es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 233.

⁷⁶ es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 234.

⁷⁷ es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 236.

⁷⁸ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Se'âlibî, Ebû Mansûr" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/236-239.

⁷⁹ Muhammed Kürd Ali, *el-Mu 'âsirûn*, 318.

⁸⁰ Muhammed Kürd Ali, *el-Mu 'âsirûn*, 318.

⁸¹ Se 'âlibî, *Fıkhu'l-Luga*, 144.

Bir diğer neden ise eser gerçekten kendisine ait olmayabilir ki bu ihtimal zayıftır. Zira çağdaşı Muhammed Kürd Ali, onun böyle bir neşrinin olduğu ve içerisinden ayet ve hadisleri hazfettiğini belirtmektedir⁸².

2.2.2 Bazı Cahiliye Şairlerini Hristiyan Sayması

Luvîs Şeyho, bazı eserlerinde İmruu'l-Kays⁸³, Nâbiga ez-Zubyânî⁸⁴ ve Amr b. Külsûm⁸⁵ gibi putperest olduklarına dair kanaatin yaygın olduğu şairleri Hristiyan kabul etmektedir.⁸⁶

Luvîs Şeyho'ya göre, eski milletlerde şahısların isimleri inançlarını gösteren en doğru kanıttır⁸⁷. Ona göre, Hz. İsa'nın gelişi ve İslâm'ın zuhuru arası dönem en eski Arap yazarların rivayet ettikleri özel isimlere bakıldığında Hristiyanlığın Arap coğrafyasında yayılmış olduğunu göstermektedir⁸⁸. Şeyho, isminden yola çıkarak İmruu'l-Kays'ın Hristiyan olduğu görüşüne gitmektedir. Zira ona göre bu isim Cahiliye Döneminde Hristiyanlar tarafından kullanılmaktadır⁸⁹. Hâlbuki İmruu'l-Kays'ın Hristiyanlığı hakkında tabakat kitapları bilgi vermemektedir⁹⁰. Ancak o dönem putperestliğin yaygın olması nedeniyle onun da bir putperest olduğu kanaati yaygındır. Luvîs Şeyho, net bilgi olmamasına rağmen onu Hristiyan olarak kabul ederek, öyle veya böyle Hristiyanlığın da Arap dili üzerinde bir etkisinin olduğu sonucuna varmak istemektedir.

Şeyho'nun Hristiyan olduğu iddiasında bulunduğu bir diğer şair Nabiga ez-Zübyânî'dir. Nabiga ez-Zübyânî'nin Hristiyan olduğuna dair *Tâcu'l-'Arûs*'ta bir bilgi geçmektedir.⁹¹ Zebîdî'nin bu Arapça sözlüğü, 18. yy.a aittir. Nâbiga'nın Hristiyan olduğuna dair böyle bir rivayetin sonraki dönemlerde yazılan bir eserde geçiyor olması kanaatimizce muteber değildir. Şairin yaşadığı döneme daha yakın kadim eserlerde bu konuya dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca *Tâcu'l-'Arûs*'ta Hristiyan olduğuna dair ifade bir şiirinde geçen haç anlamına gelen "salîb" kelimesine dayanılarak söylenmiştir. Hâlbuki bir şairin şiirinde farklı inanç unsurlarına rastlamak mümkündür. Luvîs Şeyho'nun Nabiga hakkındaki bu görüşüne katılmayan Ahmet Ateş şunları söylemektedir⁹²:

"L. Şeyho, onun şiirlerinde Allah'ın zikredilmesine, "Zavra"da ki haçtan, Davud ve Süleyman'dan bahsedilmesine bakarak, onun Hristiyan olduğuna hükmetmiştir. Fakat onun bu hükmü galiba biraz acele verilmiştir ve bu neticeye varırken daha ziyade kendi dini hislerine kapılmış gibidir. Çünkü bir yerde haç görüp de orada haç olduğunu söyleyen birisi için Hristiyan demek imkânsız olduğu gibi, Süleyman ve Davud'dan bahsetmesi de hristiyan muhitlerde ve ona komşu olan yerlerde işittiği efsanelerden ibaret olabilir."

⁸² Muhammed Kürd Ali, *el-Mu 'âsirûn*, 318.

⁸³ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha Beyne Arabî'l-Câhiliyye*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2017), 283.

⁸⁴ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha*, 283.

⁸⁵ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha*, 283.

⁸⁶ Abdülvehhab es-Sâbûnî, *Uyûnu'l-mu'ellesât*, Thk: Mahmûd Fâhûrî, (Haleb: Câmî'atu Haleb, 1992), 1/161.

⁸⁷ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha*, 271.

⁸⁸ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha*, 272.

⁸⁹ Luvîs Şeyho, *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha*, 283.

⁹⁰ İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/51; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ'*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423) 1/107.

⁹¹ ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tacu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Küveyt: Dâru'l-Hidâye, 1960), 3/205.

⁹² Ateş, Ahmed. "An-Nabiga Ad-Dubyanî Hayatı ve Eseri Hakkında Araştırmalar", *Şarkiyat Mecmuası*, 2 (1958), 33-34.

Nabiğa'nın mensup olduğu Zubyan, Gatafan kabilesine mensup bir koldur. Mensupları Cahiliye Dönemi'nde putperest olup Uzzâ putuna tapınmaktaydı. Bu kabilenin Uzzâ adına inşa ettiği bir ibadet mekânı (Ka'be) bulunuyordu ve burada adaklar adar, kurbanlar takdim ederlerdi. İslam'ın yayılmasıyla birlikte Hz. Peygamber'in (sav) emriyle Halid b. Velid, Uzzâ putuna adanan bu mabedi yıkmıştır. Bu durum, Zübyân kabilesinin İslam'a girip tevhide kabul edinceye kadar uzun bir süre putperest olarak kaldığını göstermektedir.⁹³

Amr b. Külsûm, Tağlib kabilesine mensup meşhur muallaka şairlerindendir. Kabilesi içerisinde Hristiyanlığa mensup kollar olmakla birlikte kendisinin putperest olduğuna kanaat getirilmektedir⁹⁴. Kadim biyografi kaynaklarında onun Hristiyan olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır⁹⁵. Bölgede Hristiyanlığın hâkim olmasından dolayı Tağlib kabilesinden bu dine girenlerin bulunmasından ötürü Amr b. Külsûm'ün Hristiyan olma ihtimali söz konusudur⁹⁶. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi kadim tabakat kitaplarında onun dini mensubiyetine yönelik bir rivayetin bulunmamasına rağmen Luvîs Şeyho'nun bu muallaka şairinin dininin Hristiyanlık olduğunu özellikle ifade etmesi, Hristiyanlığı Arapça ile ilişkilendirme çabası olarak değerlendirilebilir.

Luvîs Şeyho'nun Hristiyanlıkla Arapçayı bağdaştırma niyetini, sarf ilmine yönelik telif ettiği Nüzhetu't-Tarf fî Muhtasari's-Sarf isimli eserinde farklı bir tezahürüyle görmekteyiz. Müellif, sarf ve nahiv ilmine yönelik kural ve kaideleri özet bir şekilde sunduğu eserinde bir kuralla ilgili örnek verirken, genellikle عمرو ve زيد isimlerinin kullanıldığı yazın geleneğinin dışına çıkarak Hristiyanlara özgü bir isim olan بطرس ismini de örnek cümlelerinin içerisinde katmıştır⁹⁷.

2.3 Zeki El-Arsûzî

Modern Arap düşüncesinde dil, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek ulusal kimliğin asli taşıyıcısı olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda Zeki el-Arsûzî, Arapçayı bir ulusun varoluş biçimi olarak gören özgün bir düşünürdür. Onun dil anlayışı, İslamî referanslardan çok önce gelen ontolojik bir "öz" olarak Arapçayı merkeze alır. Bu yaklaşım, Arapçanın kutsal metin dili olma vasfından ziyade, Arap milletinin tarihsel ve zihinsel kaderini biçimlendiren doğal bir yapı olarak kavranmasıyla karakterizedir. Elinizdeki makalenin genel çerçevesi uyarınca, Arsûzî'nin bu dilsel milliyetçiliği, Arapçanın "İslamsızlaştırılması" yönünde atılmış adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak bu çalışmada, el-Arsûzî'nin görüşleri basit bir sekülerleştirme stratejisinden ziyade, dilin asli yapısına ve ontolojik gücüne dönme çabası olarak yorumlanacaktır. Bu çerçevede, Arsûzî'nin dil düşüncesi hem modern ulus fikriyle hem de İslam sonrası kimlik inşasıyla olan ilişkisi bakımından incelenecektir.

⁹³ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî- el-asru'l-Câhilî*, (İran: Menşûratu Zeevî'l-Kurbâ, 2005), 1/268.

⁹⁴ Tülüci, Süleyman, "Mu'allaka Şairlerinden: 'Amr b. Kulsûm", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2001), 91.

⁹⁵ Ebû Zeyd Muhammed b. el-Hattâb el-Kuraşî, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*, (Nehdâtu Mısır, ts.), 1/86; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, 1/151; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, 1/228-230.

⁹⁶ Câsim Avcı, "Benî Tağlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/374-375.

⁹⁷ Luvîs Şeyho, *Nüzhetu't-tarf fî muhtasari's-sarf*, (Beyrut: el-Matba'atu'l-Kâsûlikiyye li'l-Âbâi'l-Yesû'iyîn, 1898), 7, 21, 22.

Zekî el-Arsûzî 1899 yılında, Fransız Mandası altındaki Suriye’de, Antakya’ya bağlı Lübnan sınırına yakın el-Lâzkiye vilayetinde doğmuştur.⁹⁸ Henüz çocuk yaşlarındayken avukat olan babası Necib İbrahim’in ailesiyle birlikte 1904 yılında Antakya’ya taşınmasıyla burada ilköğrenimini tamamlamıştır. Babası Necib İbrahim’in Arap milliyetçiliği meylinde dolayı Osmanlı idaresi tarafından önce tutuklanmış⁹⁹ sonra Konya’ya iç sürgüne gönderilmiştir. el-Arsûzî burada rüştiye mektebinde lise öğrenimini tamamlamıştır.¹⁰⁰ Birinci dünya savaşının bitimiyle birlikte eğitim hayatına önce Beyrut sonra da Paris Sorbonne Üniversitesinde felsefe eğitimi alarak devam eden el-Arsûzî’nin aldığı felsefe eğitimi onu hem Batı düşüncesine yaklaştırmış hem de Doğu-Batı, eski-yeni gerilimlerini içselleştirmesine imkân tanımıştır. Ayrıca bu sırada Fransız filozof Henri Bergson’un metafiziğinden etkilenerek birtakım ateist fikirleri benimsediği görülmektedir.¹⁰¹

Osmanlı döneminin sonlarına yetişen el-Arsûzî, Fransız sömürgeciliğine karşı Antakya’daki Arapların güçlenerek bağımsızlık mücadelesini bizzat deneyimleyen siyasal bir ortamda yetişmiştir. Böylece düşüncelerinin bu çok katmanlı tarihsel bağlamda şekillendiğini söylemek mümkündür. Döneminin yoğun siyasi çalkantıları ve siyasi görüşleri sebebiyle 1930’lardan itibaren Suriye’de gelişen Arap milliyetçiliği hareketleriyle yakından ilişki kuran el-Arsûzî, kısa sürelerle öğretmenlik ve birtakım siyasal örgütlenme faaliyetlerinde bulunmuş ancak Arap milliyetçiliği yönündeki görüşleri sebebiyle görevinden uzaklaştırılarak azledilmiştir.¹⁰² Sömürgeciliğe karşı duruşu ve Arap milliyetçisi tutumu sebebiyle ders vermek üzere gittiği Bağdat’tan da İngiliz sömürgeciler tarafından engellenerek Suriye’ye geri gelmek zorunda kalmıştır.¹⁰³ 1933’te kendisi gibi düşünen elli kişiyle Osmanlı karşıtlığı ve Arap bölgelerinde Arapların mutlak egemenlik ile bağımsızlığını savunan Ulusal Eylem Birliği’ni kurarak faaliyet göstermiştir. Bu birlik zamanla iç ve dış etkenlerin etkisiyle ekonomik anlamda yabancı sermayenin millîleştirilmesi söylemleri ile sosyalist düşünce ve sloganların arttığı bir hâle dönüşmüştür.¹⁰⁴ 1936-38 yıllarında el-Arsûzî’nin hayatında önemli bir dönüm noktası olan cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de Hatay sorunu ve Arap medyasında da İskenderun sancağı olarak bilinen olaylarda Antakya’da yoğun Arap milliyetçiliği faaliyetleri gösterdi. Hatay’ın anavatanına katılması el-Arsûzî’nin kendisine karşı tümüyle mücadele ettiği ve sonraki hayatında da fikirlerinin derinleşmesinde etkili olan bir hâl olduğu birçok eserinde görülen bir durumdur. Hatay’ın Türkiye’ye iltihakı ile öğrencileriyle birlikte önce Halep’e sonra da Şam’a yerleşerek çeşitli dergi ve kitaplarını yayınlamaya başladı. 1940’lı yıllarda Suriye’nin başkenti Dimaşk’ta Arap Dirilişi (Baas) Partisi’nin entelektüel zeminini oluşturarak kuran öncülerden biri olarak ön plana çıkmıştır.¹⁰⁵ Kendisi hakkında farklı tarih ve çeşitli gazetelerde kurduğu ve geliştirdiği parti fikrine atıfla kendisinden “Baas’ın Peygamberi” şeklinde söz edilmiştir.¹⁰⁶ Kurduğu parti ile siyasi anlamdaki temel görüşünü şu şekilde özetlemek mümkündür: “Arapların büyük tek bir devleti olmadan ne zaferi ne gücü ne de bir mesajı olabilir. Arap halkının da kendilerini koruyan büyük tek devleti olmadan da birliklerinden söz etmek mümkün değildir.” Büyük Arap devleti fikrini “Bereketli Hilal” adını

⁹⁸ M. Mela, “Hayatü’l-Arsûzî fi’s-Sutûr”, *Marife*, 13, (1971), 2.

⁹⁹ İsmâ Nureddin, “Ârâi’l-Arsûzî es-Siyâsiyye”, *Mecelletu fikri’l-‘Arabî*, (1981), 22, 588-89.

¹⁰⁰ İsmâ Nureddin, *Hayâtü Zekî Necîb el-Arsûzî*, (Beyrut: Daru’l-Sadâkatu’l-‘Arabîyye, 1996), 97.

¹⁰¹ Keith D. Watenpaugh, “Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria”, *International Journal of Middle East Studies*, 28/3 (1996), 363-389.

¹⁰² M. Mela, *Marife*, 3.

¹⁰³ M. Mele, *Marife*, 3.

¹⁰⁴ Columbia University Libraries, *el-Ahzâbi’s-siyâsiyye fi suriyye* (Dimaşk: Daru’r-Revâd, 1954) 126-147.

¹⁰⁵ Abdullah Hana, *Min ittichâti’l-Fikriyye fi Suriyye ve Lübnân*, (Dimaşk: Darul Ehâli, 2000) 84.

¹⁰⁶ *Ceriyetu’l-Nehâri’l-Beyrutîyye*, 9 Temmuz Cumartesi 1994, 11 Temmuz Pazartesi 1994.

verdiği projesiyle dile getirir ki buna göre Suriye, Irak, Ürdün ve Filistin'i içine alan birleşik bir Arap devleti kurulmasını istemektedir. Ona göre böyle bir devlet olmadığı sürece bu bölge bereketli hilal olarak değil "Çorak Hilal" olarak kalacaktır.¹⁰⁷ el-Arsûzî'nin kurduğu parti ismine paralel başka bir hareketin ortaya çıkması, parti içi anlaşmazlıklar, el-Arsûzî'nin öğretmenlik yapması ve gittikçe siyasete olan ilgisizliği sebebiyle partide görünürlüğü kayboldu. Ömrünün son yıllarına doğru Baas Partisi'nin Irak ve Suriye kolları şeklinde ikiye ayrıldığında kendisi Suriye liderliğindeki Baas Partisi'nin ana ideoloğu olarak görülmeye başlandı. Bu sıralarda Hafız Esad tarafından fikirsel ve ideolojik derseler vermek üzere çeşitli görevlere getirilen el-Arsûzî 2 Temmuz 1968'de Şam'da vefat etmiştir.

2.3.1 Dil Felsefesi ve Arapça Hakkındaki Görüşleri

Yukarıda görüldüğü gibi el-Arsûzî Arap milliyetçiliği ve bağımsızlık gayretleri içinde yoğun bir siyasi hayat yaşamıştır. Ancak el-Arsûzî'nin rolü, siyasi eylem adamlığının yanında fikir adamlığı ve felsefi derinliğiyle de öne çıkmıştır. Onun için siyasi bağımsızlık, kültürel ve dilsel bağımsızlıkla tamamlandığında anlam kazanmaktadır. Bu yönüyle onun dil ile olan ilişkisi siyasi ve fikirsel açıdandır.¹⁰⁸ Zekî el-Arsûzî'nin hayatı boyunca kaleme aldığı yazılar, konuşmalar ve parti metinleri, onun hem bir düşünür hem de bir kurucu figür olduğunu ortaya koyar.¹⁰⁹ Ancak onun asıl özgünlüğü, Arap kimliğini sadece tarih, soy ya da din üzerinden değil, dilsel bir varlık alanı üzerinden tanımlamasıdır. Bu yaklaşım, yalnızca dönemin sömürgecilik karşıtı siyasi hareketlerine değil, aynı zamanda Arap dünyasında İslam sonrası bir seküler dil-kimlik ilişkisi kurma çabalarına da zemin hazırlamıştır. el-Arsûzî'nin milliyetçiliği hakkında kendisine ait olan bu sözler siyasi ve fikirsel hareket noktası hakkında veciz bir örnek niteliğindedir: "Biz Müslüman veya Hristiyan olmadan önce Arabız".¹¹⁰ el-Arsûzî'nin buradaki hareket noktasının tarihsel olduğu görülmektedir. Nitekim eserlerinde yer yer Latince ve kıta Avrupası tarihi arasındaki ilişkiyle Araplık ve Arapça arasında mukayeseler yaptığı görülmektedir.¹¹¹ Yine aynı bağlamda el-Arsûzî Avrupa'daki ulus, dil ve varlık zincirinin oluşumunda etkisi olan ve Alman idealizminin erken düşünürlerden biri olan Johann Gottlieb Fichte'e göndermeler yapmaktadır.¹¹² Zira Fichte, Almancayı Alman halkının ahlaki ve entelektüel gelişiminin temeli sayarken;¹¹³ Arsûzî, Arapçayı Arap milletin tarihsel birliğini ve varoluşsal özgünlüğünü inşa eden doğal bir kudret olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda her ikisi de dil aracılığıyla bir milletin yeniden doğuşunu mümkün kılacak felsefi bir zemin kurmaya çalışmıştır. Nitekim "Yeniden Diriliş" anlamına gelen Baas Partisi'nin kurucusu olarak baas (بعث) kavramını Cahiliyeye dönüş olarak tanımlamaktadır. Bu konuda şöyle demektedir: "Arap olarak bizler için baas halkımızın ve medeniyetimizin doğal bir süreç olarak temellerinin atılarak örüldüğü Cahiliyeye dönmek anlamına gelmektedir."¹¹⁴ Böylece bizim için baas atalarımızın kültürünü ortaya çıkarıp inşa ettiği dönemin farkındalık seviyesine ulaşmak demektir."¹¹⁵ Burada kastedilen Cahiliye'nin, saf Arap akıl ve dilinin teşekkül ettiği kültürel ortam olduğu anlaşılmaktadır. el-Arsûzî'nin yeniden diriliş olarak adlandırdığı öze dönüşün ilk durağı dildir. Ona göre dil yani Arapça, kültür ve

¹⁰⁷ İsmâ Nureddin, *Hayâtu Zekî Necîb el-Arsûzî*, 9.

¹⁰⁸ İsmâ Nureddin, *Hayâtu Zekî Necîb el-Arsûzî*, 99.

¹⁰⁹ Bkz. Zekî el-Arsûzî, *Bi'setu'l-Ümmeti'l-'Arabîyye ve risâletuha*, (Dimâşk: Matbaatu'l-Terakkî, ty.)

¹¹⁰ Fâiz İsmail, "el-Arsûzî, el-'Arabu Ümmetun Vâhide", *Marife*, 113 (1971), 16.

¹¹¹ İsmâ Nureddin, *Hayâtu Zekî Necîb el-Arsûzî*, 69-70.

¹¹² Zekî el-Arsûzî, *Bi'setu'l-ümmeti'l-'Arabîyye*, 290.

¹¹³ Eyüp Ali Kılıçaslan vd., *Alman İdealizmi I Fichte*, (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006), 400-427.

¹¹⁴ Zekî el-Arsûzî, *el-Müellefâtü'l-Kâmile*, (Dimâşk: Matâbi'u'l-İdâreti'l-Siyâsiyye, 1972), 1/296-297.

¹¹⁵ Zekî el-Arsûzî, *el-Müellefâtü'l-Kâmile*, 4/201.

medeniyetlerinin tüm anlamlarını içinde barındırarak hedef için ihtiyaç duyulacak her türlü şeyi kuşatmıştır. Böylece Arapçadaki kelimelerin anlamlarını her biri geçmişin izlerini taşıyan tecrübelerin ürünü olan birer tohuma benzeterek eşsiz bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁶ el-Arsûzî'nin Arapça vurgusunu kültürü taşıyan, kimlik oluşturan ve yaşamı kendine has deneyimler ile tanımlayan esas unsur oluşu üzere olduğu görülmektedir. Bu açıdan Arapça onun için hayatın yegâne kaynağı ve Arapları bir araya getirecek en önemli unsurdur.¹¹⁷

el-Arsûzî'nin Arapça hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerini ihtiva eden en önemli eseri de hiç şüphesiz "العبرية العربية في لسانها" -*Arabın Dehası Dilindedir*- adlı eseridir. Zeki el-Arsûzî bu eserinde, Arap dilinin evrensel bir yapısal "dâhiliğe" (عبرية) sahip olduğunu savunur. Arapçanın sesleri, kök yapısı ve lafız-anlam ilişkisi, ona göre doğayla, evrenle ve insanla ontolojik uyum içinde gelişmiştir.¹¹⁸ Bu yönüyle Arap dili, sadece bir iletişim aracı değil; bir milletin tarihini, varlığını ve ruhunu taşıyan kutsal-olmayan ama varoluşsal bir kudrettir. Eserde dildeki anlamın keyfi (*arbitrary*) değil, zorunlu (*necessary*) olduğunu savunur. Arapçadaki kök sisteminin doğal gerçeklikleri doğrudan yansıttığını ve her sesin bir ontolojik karşılığı olduğunu belirtir. Örneğin س harfinin hareketi ر harfinin sürekliliği temsil ettiği gibi yorumlar yapar. Buradaki amaç, Arapçayı herhangi bir tarihsel teolojiye (İslam'a) bağlı kalmadan, evrensel akıl ve doğa yasaları içinde temellendirmektir. Bu, dini referanslardan bağımsız bir "Arap özünün" dilde aranması demektir. Arsûzî'ye göre Arap birliği, ümmet fikrine değil, dil ortaklığına dayanır. Arapçanın yeniden diriltilmesi, Arap milletinin siyasi, kültürel ve ahlaki yeniden doğuşunun anahtarıdır. Bu diriliş Kur'an dili olarak değil, Arap aklının ve sezgisinin dili olarak yüceltilir. Bu çerçevede *Arabın Dehası Dilindedir*, yalnızca bir dil felsefesi metni değil, aynı zamanda seküler Arap ulusçuluğunun dil temelli manifestosu olarak değerlendirilebilir. Bu düşünceyle o, hem Batı dillerine karşı duyduğu eleştirileri hem de İslam medeniyeti içinde şekillenmiş Arapçanın özgünlüğünü yeniden tartışmaya açar. Ona göre Arapçanın gücü, kutsallığından değil, doğallığından kaynaklanır. Arapçanın harfleri, sesleri ve anlam dünyası; Arap insanının evrenle kurduğu ilişkiden doğmuştur. Bu bağlamda el-Arsûzî'nin dil anlayışı, dinî olmaktan ziyade ontolojik bir nitelik taşır. Bu yönüyle o, Arapçayı hem kolonyal etkilerden hem de dinî indirgemecilikten "özgürleştirme" çabası içindedir denilebilir. Ayrıca dilin kökeni meselesine de değinen el-Arsûzî, İslam geleneğinde dilin kökenine dair vaz'î-istilâhî tartışmalarında dilin, özellikle de Arapçanın doğal olduğunu dile getirir.¹¹⁹ Ona göre dil ilahi bir niteliğe sahip olmadığı gibi zamanla insanların ortaya çıkarabileceği bir şey de değildir. Zira zaman insan aklının kavrayışının ötesindedir.¹²⁰ Bu görüşüyle natüralist bir tutum sergileyen el-Arsûzî'nin felsefe eğitiminde etkilendiği Henri Bergson'un görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Böylece el-Arsûzî için Arapça, insan zihninin doğayla kurduğu ilişkinin en saf tezahürüdür. Her harfin, her kökün ve her lafzın doğrudan varlıkla ilişkisi vardır. Bu nedenle Arap dili, keyfî bir göstergeler sistemi değil, doğal bir oluşumdur.¹²¹

¹¹⁶ İsmâ Nureddin, *Hayâtü Zekî Necîb el-Arsûzî*, 72.

¹¹⁷ Zeki el-Arsûzî, *el-Müellefâtü'l-Kâmile*, 1/297-298.

¹¹⁸ Zeki el-Arsûzî, *Abkariyyetu'l-Arabîyye fi Lisânihâ*, (Dimaşk: Dâru'l-Hayat, ty.), 29.

¹¹⁹ Zekî, el-Arsûzî, *Tarîku İstiklâli'l-Felsefi*, (Beyrut: Daru'l-Talî'a, ty.) 188.

¹²⁰ Zekî, el-Arsûzî, *Tarîku İstiklâli'l-Felsefi*, 188.

¹²¹ Abdulhafiz İsmâ, "Lisânu'l-Arabî inde'l-Arsûzî", *Mecelletu'l-'ulûmi'l-insâniyye*, 49 (2018), 5-7.

Bu bütüncül çerçevede Zeki el-Arsûzî, Arapçayı sadece bir iletişim aracı değil, Arap varlığının özü, kaynağı ve geleceği olarak kurgulamıştır. Onun için Arapçayı anlamak, Arap insanını ve onun evrenle kurduğu özgün ilişkiyi anlamaktır. Bu yönüyle Arsûzî'nin dil anlayışı, hem İslam sonrası seküler Arap kimliğinin hem de kolonyal baskılara karşı özgün bir düşünsel direnişin dilsel temelini oluşturur. Arapçayı kutsallıktan değil doğallıktan beslenen bir “varlık dili” olarak temellendirmesi, onu modern Arap düşüncesinde benzersiz bir yere yerleştirir. Bu nedenle onun düşüncesi, yalnızca bir dil teorisi değil; aynı zamanda bir milletin yeniden inşasına yönelik varoluşçu bir çağrıdır.

2.4 Kostantin Züreyk

Kostantin Züreyk, 18 Nisan 1909'da Ortodoks bir ailenin çocuğu olarak Şam'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Şam'daki Mariamite Kilisesine bağlı Asya Okulunda tamamlayan Züreyk, Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih bölümünden mezun olmuştur. Chicago Üniversitesinde yüksek lisansını tamamladı ve Princeton Üniversitesinde hazırladığı “Miskawaihi's Ethics and Greek Thought” başlıklı doktora teziyle felsefe doktoru unvanını almıştır. Züreyk, akademik hayatı boyunca çeşitli üniversitelerde farklı görevlerde bulunmuştur. Beyrut Amerikan Üniversitesi ve Şam Üniversitelerinde öğretim üyeliği, dekanlık, rektörlük ve rektör yardımcılığı görevlerini yaptı. Ayrıca farklı zamanlarda Columbia, Georgetown ve Utah Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Bunun yanı sıra birçok Arap ve yabancı üniversitelerinde tarih araştırması, arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirdi.¹²²

Kostantin Züreyk, Arap milliyetçiliğinin mimarlarından ve öncülerinden biri olarak kabul edilir. Çalışmalarında Arap toplumunun ulusal tarihçilik problemlerini, Arap birliğini, Filistin sorununu ve Arap toplumunun modernleşmesi gibi konuları kültürel ve siyasi boyutlarıyla ele almıştır. Züreyk'in Arap milliyetçiliğinin ilkeleri ve Arap tarihiyle ilgili yazdığı eserler Arap dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Yazdıklarının etkisi, Levant/Şam bölgesiyle sınırlı kalmamış; diğer coğrafyalardaki Arapları da derinden etkilemiştir. Züreyk'in özgün bakış açısıyla ortaya koyduğu Arap milliyetçiliği fikirleri, 1930'lardan 1970'lere kadar milliyetçi Arap düşüncesinin yapısında büyük bir değişime sebep olmuş ve milliyetçi entelektüeller arasında büyük tartışma meydana getirmiştir.

Züreyk, Beyrut Amerikan Üniversitesinde görev yaptığı sırada akademik çalışmalarında Arapların içinde bulunduğu geri kalmışlığın sebeplerini araştırıp çözüm yollarını tespit etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan çoğu Hristiyan olan Arap öğrenciler arasında milliyetçi ve özgürlükçü faaliyetlerin yaygınlaşması için çeşitli dernek ve kulüplerle her zaman işbirliği içinde olmuştur. Züreyk, Suriye'nin Fransız işgalinden kurtarılması için aktif rol almış ve Filistin özgürlük hareketinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Züreyk, Arap milliyetçilik akımının en önemli öğrenci cemiyeti olan “Urvetü'l-vüskâ'nın” kuruluşunda ve yönetiminde önemli roller üstlenmiştir.¹²³

¹²² Aziz el-Azame, *Kustantîn Zurayk Arabiyyûn li'l-karni'l-işrîn*, (Beyrut: Müessesetü'd-Dirâsâtî'l-Filistîniyye, 2003), 7-12; Hilal Görgün, “Züreyk”, 2/696-698.

¹²³ Mohamed Abdelrhman Mohamed ALI, *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği Düşünsel Dinamikleri*, (Ankara: HBV Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 104.

2.4.1 Kostantin Züreyk'in Arap Milliyetçiliği ve Arap Dili/Kültürü Hakkındaki Görüşleri

Araplar arasında milliyetçi hareketin doğuşu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı olarak kabul edilir. Arap milliyetçilik hareketinin öyküsü ilk defa Şam bölgesinde 1847 yılında Beyrut'ta Amerikan emperyalizmi himayesinde küçük bir edebiyat topluluğunun kurulmasıyla başlamıştır.¹²⁴ Züreyk, 1939'da Arap milliyetçiliğinin tüzüğü olan ve Arap milliyetçiliğinin kırmızı kitabı olarak adlandırılan *el-Va'yü'l-kavmî* (Milli Şuur/Ulusal Bilinç), isimli eserini kaleme alarak Arap milliyetçilik akımının en önemli bir ismi hâline gelmiştir.¹²⁵

Arap milliyetçiliğinde yeni bir çıkış açan Kostantin Züreyk, İslam dinini, bir kültür unsuru olarak Arap milliyetçiliği ile ilişkilendirmeye çalışmıştır.¹²⁶ Milliyetçilik fikirlerinde dinler üstü bir çizgiyi ve salt dil-kültür birliğini savunduğu hâlde Arap kimliğinin oluşumunda ve Arap medeniyetinin inşasında İslam dinin büyük rolünü inkâr edememiştir.¹²⁷

İsrail'in kurulmasına 1948'de *Ma'nâ'n-nekbe* (Felaketin anlamı) isimli eseriyle tepki veren Züreyk, bu çalışmasında Arapların Yahudiler karşısındaki yenilgilerinin sebeplerini ve makul çözüm yollarını ele almıştır. Züreyk, bu eseriyle Arap milliyetçiliği hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ona göre Arapların Siyonizm'e karşı başarılı olmaları, ancak içinde bulundukları mevcut durumlarında köklü değişiklikler yapmalarıyla mümkün olabilmektedir.¹²⁸

Züreyk'e göre Arap milliyetçiliğinin yaygınlaştırılmasında İslam dini, bir kültür unsuru olarak kullanılabilir. Ancak İslam, bir din olarak kesinlikle tamamen hayatın dışına itilmelidir. Buna rağmen o, kendisi gibi Hristiyan olan ve temel hedefleri İslam hilafetinden kurtulmak olan Necip Azuri ve diğerlerinden farklı düşünmüştür.¹²⁹ Züreyk, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) Arap milliyetçiliğine bir referans olarak tanımlamakta ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Arap dünyasına büyük bir ihtiyaç zamanında ortaya çıktığına ve Arap toplumunu birleştirdiğine vurgu yapmaktadır.¹³⁰

Züreyk'in hayatı boyunca Arap milliyetçiliği ile ilgili fikirlerinde farklı dönüşüm ve değişimler olsa da temel prensiplerde bir değişim yaşamamıştır. Züreyk'e göre Arap milliyetçiliği ile İslam arasında sıkı bir bağ olsa da İslam, Arap milliyetçiliğinin tanımlanmasında belirleyici unsur değildir. Ona göre Arap milliyetçiliği, ortak dili ve ortak kültürü olan dinler üstü, bir gaye olup herhangi bir din ve mezhebe bakılmaksızın, Arap toplumunun tüm üyelerinin ilkesel eşitliğini garanti altına alan bir ulus oluşturma/geliştirme şuurudur. Arap milliyetçiliği ile İslam arasındaki ortak özellik ise her ikisinin de Arap toplumu için kurtuluş hareketleri başlatmaları ve ikisinin ilkesel olarak çatışmamalarıdır. Zira İslam, Arap milliyetçiliğinin ayrılmaz bileşenlerinden biridir ve Arap kültürü ve mirasıyla derinden bağlantılıdır.¹³¹

¹²⁴ Ziyaüddîn Ahmed, *Hareketü'l-kavmiyye'l-Arabiyye*, (el-Merkezü'l-İslâmî li'l-Ebhâsi's-Siyâsiyye, 1406/1986), 41; George Habîb Antonius, *Yakzatü'l-Arab*, 8. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 71.

¹²⁵ Görgün, "Züreyk", 2/696-698.

¹²⁶ Mohamed Abdelrhman, *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği Düşünsel Dinamikleri*, 97.

¹²⁷ Kostantin Züreyk, *el-Va'yü'l-kavmî: Nazarât fi'l-hayâtî'l-kavmiyye el-mütefettiha fi'ş-şarki'l-'Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1939), 23.

¹²⁸ <https://www.aljazeera.net/culture> Erişim: 01/07/2025.

¹²⁹ Necip Azuri, *Yakzatü'l-ümme'ti'l-Arab*, (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 1966), 129.

¹³⁰ Züreyk, *el-Va'yü'l-kavmî*, 111-118; https://ar.wikipedia.org/wiki/قسطنطين_زريق Erişim: 04.07.2025.

¹³¹ Züreyk, *el-Va'yü'l-kavmî*, 111-118.

Züreyk, milliyetçilik mücadelesinde Arap ulusal bilincinin gelişmesine engel olan faktörleri tespit edip Arap halklarını modern toplumlara dönüştürecek formülleri ortaya koymaya çalışmıştır. Züreyk, ulusal modern Arap toplumunun kurulmasını ve Arap birliğinin sağlanmasını engelleyen dış etkenlerin etkisini küçümsemese de, bu konuda onu diğer Arap düşünürlerinden ayıran nokta, mezhepsel ve kabilesel fanatizm ve cehaletten oluşan iç etkenlerin belirleyici rolüne inanmasıdır. Ona göre bu etkenlerin temelinde, Arap toplumunun ulusal toplum olma niteliğini kazanacak aşamadan geri kalmış olması yatmaktadır.¹³²

Züreyk, geçmiş zaman, şimdi ve gelecek arasında süregelen diyalektik bir etkileşimin varlığına dayalı fütürist bir milliyetçilik düşüncesini inşa etmek istemiştir. Bu yaklaşım, bir toplumu, geçmişine karşı takındığı tavrı büyük ölçüde bugün karşılaştığı güçlüklerle ve geleceği için koyduğu hedeflere bağlı kılar. Milliyetçilik düşüncesini bu şekilde kurgulayan Züreyk'e göre, bir milletin ulusal bilincinin olgunlaşması o milletin geçmiş tarihini anlamasına, bugününü tanımasına ve geleceğini takdir edebilmesine bağlıdır.¹³³

Züreyk, milliyetçilikle ilgili görüşlerini genel hatlarıyla *el-Va'yü'l-kavmî* isimli eserinde özetlemiştir. Ona göre Arap mefkûresi, Arapların sömürgecilikten, kölelikten, yoksulluktan, cehaletten ve her türlü zayıflıktan kurtulmak için giriştikleri hareketin ifadesidir. Arap milliyetçiliği ise Arapları birleştiren ve ortak bir vatandaş, dil, kültür, tarih, özlemler, acılar, süregelen mücadeleler, ortak maddi ve manevi çıkarlarla birleşmiş bir milleti oluşturan özellikler, nitelikler ve menfaatler bütünüdür.¹³⁴

Züreyk'in Arap milliyetçiliğinde en temel argümanı Arap dilidir. Ona göre Arap dili, Arapların kalesi, şerefi ve birliğinin teminatıdır. Arap dilinin korunması ve geliştirilmesi için kanunlar konulmalı, enstitüler açılmalı ve sözlükler hazırlanmalıdır. Arapları birleştirmede en önemli husus, Âmmi Arapçayı fasih Arapçaya yakınlaştırmaktır. Böylece Arap nesiller, konuştukları gibi yazar yazdıkları gibi konuşurlar. Bu şekilde Arap kültüründe önemli ölçüde birlik sağlanmış olur. Devletin eğitim, bilim ve sanat dili Arapça olmalıdır. Yabancı dil sadece zorunlu çeviri ve resmi işlerde kullanılmalıdır.¹³⁵

Züreyk, Arap'ın Arap'tan başka dostu olmadığını öne sürmüş ve *el-Va'yü'l-kavmî* isimli eserinde Nazist Almanya'yı övmüş ve faşizme olan hayranlığını dile getirmiştir.¹³⁶ Züreyk'e göre, Arap dilini konuşmayıp da Arap ülkelerinde yaşayanlar; misafir, mülteci veya göçmen kabul edilmelidir. Arap ülkelerinin vatandaşı olup da kendini yabancı olarak görenler Araplaşmak zorundadırlar. Arap ülkelerinde yaşayan gayri Arap unsurlar, isterlerse Arapçayı ana dil yapar ve Araplaşabilir. Bunun şartı mensup olduğu milliyeti ve kültürü tamamen reddedip sadece Arap dilini konuşmaktır. Züreyk'e göre Arap milliyetçiliğinde gevşeklik bir ihanettir. Başka ülkelere göç eden Araplar, milliyetlerini ve kültürlerini mutlaka korumalıdır.¹³⁷

Züreyk'e göre Arap kültürünün muhafazası için din adamlarının rolü büyüktür ve bu konuda din adamları desteklenmelidir. Züreyk, dini, vahye dayalı aşkın bir hakikat olduğu için değil geçmişten günümüze Arap kültürünün oluşmasında önemli bir etken olduğu için

¹³² Aziz el-Azame, *Kustantîn Züreyk*, 185-204.

¹³³ Kostantin Züreyk, *Nahnu ve't-târîh: Metalib ve tesâülât fî snaati't-târîh ve sun'î't-târîh*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1959), 13-25; Faysal, Halil el-Gavîyîn, "Kustantîn Züreyk (1909-200): Melâmi min hayâtihi ve fikrihi", *Efkâr*, (Mart 2023). 410.

¹³⁴ Aziz el-Azame, *Kustantîn Züreyk*, 120-122.

¹³⁵ Züreyk, *el-Va'yü'l-kavmî*, 23-24; Aziz el-Azame, *Kustantîn Züreyk*, 129.

¹³⁶ Züreyk, *el-Va'yü'l-kavmî*, 38-64; Aziz el-Azame, *Kustantîn Züreyk*, 123.

¹³⁷ Aziz el-Azame, *Kustantîn Züreyk*, 120-131.

hararetle savunmaktadır. Ona göre, Arap devleti, ulusal bir devlet olmalıdır; din devleti olmamalıdır. Din, kul ile tanrı arasında özel bir bağdan ibaret olmalı; dünya işlerine karıştırılmamalıdır.¹³⁸

Züreyk'e göre evlilik ve sağlam aile toplum düzenin garantisidir. Bedevileri şehir hayatına taşımak ve köy hayatının kalitesini artırmak sağlıklı bir toplum olmanın şartıdır.¹³⁹ Arapların ortak iktisadi teşebbüsünün ve ortak ordusunun kurulmasını savunan Züreyk, yabancı sermayeli şirketlerin çalışanlarının dörtte üçünün Arap olmasını ve yabancılar hiçbir zaman Araplarla denk tutulamamasını zorunlu görmektedir.¹⁴⁰ Züreyk'e göre Arap birliği, İsrail savaşı öncesi, dil, tarih, coğrafya ve kültür birliğiyle gerçekleşebildi. Ancak savaştan sonra ortak bilinç Siyonizm'e karşı birleşmekle mümkündür.¹⁴¹

Sonuç

Fransız İhtilali'nin etkisiyle Arap toplumlarında da ulusal kimlik inşa etme çabaları başlamış; bu süreçte dil, geçmiş ile gelecek arasında kurucu bir bağ olarak değerlendirilmiştir. Bir toplumu bir arada tutmanın en güçlü aracı olarak görülen dil, Arap entelektüelleri için sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda kimliksel bir sembol hâline gelmiştir. 19. yüzyılda Lübnanlı Hristiyan entelektüeller, Arapçayı seküler bir temelde yeniden yorumlayarak Osmanlı'dan kültürel olarak ayrışmayı hedeflemişlerdir. Bu yaklaşım, Arapçayı hem toplumsal birliği sağlayan bir unsur hem de Osmanlı'yı ötekileştiren bir araç olarak işlevselleştirmiştir. Zamanla dini referansların geri plana çekilmesiyle birlikte, Arapçaya dayalı bir seküler kimlik inşası ön plana çıkmış ve dinin birleştirici rolü, dil merkezli Araplaşma politikalarıyla yer değiştirmiştir. Bu bağlamda Şeyho ve Sâtı' el-Husrî gibi isimler, Arapçanın İslam öncesi köklerine vurgu yaparak seküler ulus-devlet tahayyülünü dil üzerinden temellendirmiştir. Bu ideolojik yönelim, eğitim politikalarına da yansımış; eğitim sistemleri, Arap kimliğini dilsel bir birlik çerçevesinde yeniden üretmeyi hedeflemiştir.

Tarih boyunca Arapça, özellikle Müslümanlar arasında ilahi bir vahyin dili olarak kabul görmüş, estetik ve yücelik açısından eşsiz sayılmıştır. Aynı zamanda bu dil, geçmiş medeniyetlerin mirasını taşıyan ve ulusal gururu besleyen kültürel bir sembol olarak da değerlendirilmiştir. Zeki el-Arsûzî, Arapçayı yalnızca bir iletişim aracı değil, Arap milletinin tarihsel varlığı ve ontolojik özü olarak gören düşünürlerden biridir. *Arabın Dehası Dilindedir* adlı eseri, onun bu anlayışının teorik ifadesi ve aynı zamanda dil merkezli bir ulusçuluk manifestosudur. el-Arsûzî'ye göre Arap birliği, ümmet fikrine değil, dilsel ortaklığa dayanmalıdır. Arapçanın yeniden dirilişi, Arap milletinin siyasi ve kültürel yeniden doğuşunun anahtarıdır. Bu bağlamda dili, kutsal bağlamlardan soyutlayarak seküler bir kimlik inşasının temel taşı hâline getirir. Ona göre, Cahiliye Dönemi Arapları, dilin saf ve yaratıcı gücünü temsil eden ideal örneklerdir.

el-Arsûzî için Arapça, dünya görüşünün siyasi ve sosyal hedeflerinin önemli bir argümanıdır. Onun dil yaklaşımı, siyasi ve toplumsal hayatın kurucu bir unsuru kimlik meselesi olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca Zeki el-Arsûzî'nin dil merkezli düşüncesi, klasik Arap-İslam düşüncesinden de farklı olarak, Arap kimliğini doğrudan dini değil, dilsel ve ontolojik temellerle açıklamaya çalışan bir yönelim sergiler. Bu yaklaşımı, sıradan bir sekülerleşme politikası değil, dilin kutsal bir gelenekten bağımsız olarak da bir anlam

¹³⁸ Aziz el-Azeme, *Kustantîn Züreyk*, 127-131.

¹³⁹ Aziz el-Azeme, *Kustantîn Züreyk*, 133.

¹⁴⁰ Aziz el-Azeme, *Kustantîn Züreyk*, 130-135.

¹⁴¹ Mohamed Ali, *Başlangıçtan Günümüze Arap Milliyetçiliği*, 106.

taşıyabileceğini gösterme çabası olarak değerlendirilebilir. Onun için Arapçanın değeri, kutsallığından değil, evrensel varlıkla kurduğu doğal uyumdan kaynaklanır. Bu bağlamda el-Arsûzî, Arap kimliğini “ümme” temelinden “millet” temelinde yeniden inşa etmeye çalışır. Fichte ile kurulan paralellik bu noktada anlam kazanmaktadır. Fichte, Almanca’yı Alman milletinin dirilişinin kaynağı olarak görürken; el-Arsûzî, Arapça’yı, Arap milletinin yeniden varoluşunun hem imkânı hem de temeli olarak kurgular. Ancak aralarındaki temel fark, Fichte’nin dil-toplum ilişkisini dini mirasla uyumlu biçimde inşa etmesine karşın, el-Arsûzî’nin İslamî gelenekle arasına mesafe koyarak Arapça’yı evrensel bir varlık bilinci üzerinden yeniden tanımlamasıdır. el-Arsûzî’nin bu yönelimi, dönemin siyasal ve kültürel krizlerini aşmak üzere geliştirilen bir dil felsefesi olarak da okunabilir. Sömürgecilğe karşı ulusal bilinç, etnik Arap kimliğinin yeniden inşası ve Batı karşısında özgün bir medeniyet tahayyülü, onun dilsel vurgusunu yalnızca felsefi değil, aynı zamanda politik bir eylem hâline getirir. Dolayısıyla, *Arabın Dehası Dilindedir* eseri, Arapçanın semantik, fonetik ve morfolojik yapısını ontolojik bir öz olarak değerlendirirken, aynı zamanda Arap milletinin özgürleşmesinin dili aracılığıyla mümkün olabileceğini öne sürer.

Nihayetinde el-Arsûzî’nin dil anlayışı, modern dönemde Arapçanın sekülerleştirilmesi yönündeki entelektüel eğilimler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Özellikle Luvîs Şeyho, Satı el-Husri ve Constantin Züreyk gibi isimlerle birlikte düşünüldüğünde, Arsûzî’nin yaklaşımı, Arap kimliğini dinî temellere değil, dilsel birlik ve kültürel aidiyete dayandırma çabasının önemli bir parçasını oluşturur. Arsûzî, modern Arap düşüncesinde dilin politikleşmesi, sekülerleşmesi ve felsefîleşmesi sürecinin hem tanığı hem de kurucu figürüdür. Anlamı ontolojik bir zemine oturtan yaklaşımı, dili sadece miras değil, aynı zamanda bir imkân olarak da değerlendirme olanağı sunar. Bu nedenle el-Arsûzî, yalnızca bir dilci ya da politikacı değil; aynı zamanda modern Arap kimliğinin inşasında dilin dönüştürücü gücüne inanan bir düşünürdür.

Luvîs Şeyho’nun Arap dili ve edebiyatına yönelik çalışmaları da hem içeriği hem de arka planındaki niyetiyle dikkat çekicidir. Özellikle *Fıkhul-Luga* neşri ve Cahiliye şairlerine dair yorumları, onun dilin dini referanslardan arındırılması yönündeki eğilimini yansıtmaktadır. Müellifin ismini gizleyerek yayımladığı bu eserde, Kur’an ve hadislerle dair referansların geri planda tutması, Arapça’yı seküler bir temelde ele alma gayretiyle ilişkilendirilebilir. Ancak metinde dini referansların tamamen çıkarıldığına dair net bir kanıt bulunmamakta, bunun daha çok metni sadeleştirme ve özetleme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Şeyho’nun bazı Cahiliye şairlerini Hristiyan olarak değerlendirmesi ise sağlam biyografik verilere değil, şiirlerdeki temalar ve isim çözümlemelerine dayandığı için eleştiriye açıktır. İmrûu’l-Kays, Nâbiga ez-Zübyânî ve Amr b. Külsûm gibi şairlerin inançlarına dair iddiaları, hem dönem kaynaklarıyla hem de tarihsel bağlamla çelişmektedir. Bu yaklaşım, Hristiyanlık ile Arap dili arasında tarihsel bir süreklilik kurma çabasının yansıması olarak görülebilir. Ayrıca, *Nüzhetu’t-Tarf fî Muhtasari’s-Sarf* adlı eserindeki örneklerde Hristiyan isimlerine yer vermesi, onun seküler ve mezhepler üstü bir dil anlayışını yansıttığı şeklinde değerlendirilebilir. Tüm bu veriler, Luvîs Şeyho’nun çalışmalarının yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda ideolojik bir yön taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle eserleri incelenirken hem akademik katkısı hem de düşünsel arka planı birlikte göz önünde bulundurulmalıdır.

Modern Arap düşüncesinde dil, yalnızca iletişim değil, ulusal kimliğin kurucu unsuru olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda el-Arsûzî’nin dil merkezli milliyetçiliği, modern ulus ve kimlik inşasıyla kurduğu ilişki açısından değerlidir. *Arabın Dehası Dilindedir*, sadece bir dil felsefesi değil, aynı zamanda seküler Arap ulusçuluğunun dil merkezli manifestosudur.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities : Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism*. London: Verso, 1991.
- el-Arsûzî, Zeki. *Abkariyyetu'l-Arabiyye fi lisânihâ*. Dimaşk: Dâru'l-Hayat, ty.
- el-Arsûzî, Zeki. *Bi'setu'l-Ümmeti'l-'Arabiyye ve risâletuha*. Dimaşk: Matbaatu'l-Terakkî, ty.
- el-Arsûzî, Zeki. *el-Müellefâtü'l-Kâmile*. Dimaşk: Matâbi'u'l-İdâreti'l-Siyâsiyye, 1972.
- el-Arsûzî, Zekî. *Tarîku İstiklâlî'l-Felsefî*. Beyrut: Daru'l-Talî'a, ty.
- Ateş, Ahmed. "An-Nabiga Ad-Dubyanî Hayatı ve Eseri Hakkında Araştırmalar". *Şarkiyat Mecmuası*. 2 (1958), 33-34.
- Avcı, Casim. "Benî Tağlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. 39/374-375.
- el-Azame, Aziz. *Kustantîn Zurayk Arabiyyün li'l-karni'l-işrîn*. Beyrut: Müessesetü'd-Dirâsâtî'l-Filistîniyye, 2003.
- Berkes, Niyazi. *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gödüklerim Üzerine Düşünceler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.
- Bitar, Samir. "Language, Identity, and Arab Nationalism: Case Study of Palestine". *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*. 5/4 (2011), 48-64. <https://doi.org/10.1080/19370679.2011.12023190>
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Sâtî' El-Husri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 13 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sati-el-husri>
- Caviedes, Alexander. "The Role of Language in Nation-Building within the European Union". *Dialectical Anthropology*. 27/3 (2003), 249-268. <http://www.jstor.org/stable/29790689>
- Chejne, Anwar. G. "Arabic: Its Significance and Place in Arab-Muslim Society". *Middle East Journal* 19/4 (1965). 447-470. <http://www.jstor.org/stable/4323917>
- Ceriydetü'l-Nehârî'l-Beyrutîyye*. 9 Temmuz Cumartesi 1994. 11 Temmuz Pazartesi 1994.
- Columbia University Libraries. *el-Ahzâbi's-siyâsiyye fi suriyye*. Dimaşk: Daru'r-Revâd, 1954.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî- el-asru'l-Câhilî*. İran: Menşûratu Zevî'l-Kurbâ, 2005.
- Ebû Zeyd Muhammed b. el-Hattâb el-Kuraşî. *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*. Nehdâtu Mısır, ts.
- Fâiz İsmail. "el-Arsûzî: el-Arabu Ümmetun Vâhide". *Marife*. 113 (1971), 16.
- Faysal Halil el-Gavîyîn. "Kutantîn Zurayk (1909-200): Melâmih min hayâtihi ve fikrihi". *Efkâr*. (Mart 2023). 410.
- Hana, Abdullah. *Min ittichâti'l-fikriyye fi Suriye ve Lübnân*. Dimaşk: Daru'l-Ehâli, 2000.
- el-Husri, Ebu Haldun Satı. *Ebhâsün Muhtaratun fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye*. Beyrut: Merkezu Dirasâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1985.
- el-Husri, Ebu Haldun Satı. *el-'Amâlu'l-Kavmiyye li Satı' el-Husri*. Beyrut: Merkezu Dirasâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1985.
- George Habîb, Antonius. *Yakzatü'l-Arab*. 8. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Görgün, Hilal. "Züreyk, Kostantin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019. 2/696-698. Erişim: 13 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zureyk-kostantin>
- Gündüz, Mustafa. *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye: 2 Cilt): Türkiye'de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı*. Ankara: Otorite, 2010.
- Habermas, Jürgen. *Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge: MIT Press, 1988.
- Haddad, Mahmoud. "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies* 26/2 (1994), 201-222. <http://www.jstor.org/stable/164733>.

- Hut, Davut. "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 1, 105-150. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.261581>
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ'*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî. *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'râ*. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- İpek, İbrahim. "Sosyolojik Bağlamda Kültür-Dil İlişkisinin Uluslaşma Sürecindeki Etkisi". *Uluslararası Beşeri Ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*. 3/2 (2019), 73-80.
- İsâm, Abdulhafiz. "Lisânü'l-Arabî inde'l-Arsûzî". *Mecelletü'l-'ulûmî'l-insâniyye*. 49 (2018), 5-7.
- İsâm Nureddin. *Hayâtü Zekî Necîb el-Arsûzî*. Beyrut: Daru'l-Sadâkatu'l-Arabiyye, 1996.
- İsâm Nureddin. "Ârâi el-Arsûzî es-Siyâsiyye". *Mecelletü fikri'l-Arabî*. (1981), 22, 588-89.
- Kamusella, Tomasz. "The Arabic Language: A Latin of Modernity?". *Journal of Nationalism, Memory & Politics*. 11/2 (2017), 117-145.
- Kılıçaslan, Eyüp Ali vd. *Alman İdealizmi I Fichte*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006.
- Kostantin Züreyk. *Nahnu ve't-târîh: Metalib ve tesâülât fî sınaati't-târîh ve sun'i't-târîh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1959.
- Kostantin Züreyk. *el-Va'yü'l-kavmî: Nazarât fî'l-hayâtî'l-kavmiyye el-mütefettiha fî's-şarki'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1939.
- L. M. Kenny. "Sâti' Al-Huşrî's Views on Arab Nationalism". *Middle East Journal*. 17/3 (1963). 231–256.
- Leijnse, Tom. "The Arabic language, nationalism, and nation-building in the Mashriq and the Maghrib: the case of Iraq and Morocco". *National Identities*. 27/3. (2025), 1-20. <https://doi.org/10.1080/14608944.2024.2442080>
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Manduchi, Patrizia. "Arab Nationalism(s): Rise and Decline of an Ideology". *Oriente Moderno*. 97/1 (2017), 4-35. <https://www.jstor.org/stable/48572289>.
- M. Mela. "Hayatu'l-Arsûzî fi's-Sutûr". *Marîfe*. 13. (1971), 2.
- Mohamed Abdelrhman Mohamed ALI. *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği Düşünsel Dinamikleri*. Ankara: HBV Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Muhammed Kürd Ali. *el-Muâsirûn*. nşr. M. el-Mısırî. Dimaşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1980.
- Necip Azuri. *Yakzatü'l-ümme'ti'l-Arab*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 1966.
- Sak, Ramazan - Sak, Şahin-İkbal, Tuba – Öneren Şendil, Çağla - Nas, Eşref. "Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*. 4/1 (2021), 227-256.
- Suleiman, Yasir. *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003.
- <https://www.alaraby.co.uk>. Erişim: 02.07.2025.
- <https://www.aljazeera.net/culture> Erişim: 01/07/2025.
- https://ar.wikipedia.org/wiki/زريق_قسطنطين Erişim: 04.07.2025.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî. *Fıkhu'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 2009.
- es-Sâbûnî, Abdülvehhab. *Uyûnu'l-mu'ellefât*. Thk: Mahmûd Fâhûrî. Haleb: Câmi'atu Haleb, 1992.
- Şen, Ahmet. *Lübnanlı Corci Şahin 'Atıyye ve Şiirleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Şeyho, Luvîs. "Es'ile", *el-Meşrik*. 1/1 (Ocak). 1898, 47.
- Şeyho, Luvîs. *en-Nasrâniyyetu ve Âdâbuha Beyne Arabî'l-Câhiliyye*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2017.

- Şeyho, Luvîs. *Nüzhetu't-tarf fî muhtasari's-sarf*. Beyrut: el-Matba'atu'l-Kâsûlîkiyye li'l-Âbâi'l-Yesû'îyyîn, 1898.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Seâlibî, Ebû Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. 36/236-239.
- Tayanç, Mehmet - İnce, Adem. "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü Ve Önemi". *İmgelem* 4/6 (2020), 19-39.
- Tülücü, Süleyman. "Mu'allaka Şairlerinden: Amr b. Kulsûm". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (Aralık 2001). 91.
- Tülücü, Süleyman. "Şeyho, Luvîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sekho-Luvîs>
- Tümer, Günay. "Cizvitler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 1993. 8/40-41.
- Versteegh, Kees. *Arapçanın Serüveni: Tarihi, Lehçeleri, Dilbilim Geleneği*. çev. Ali Benli. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Watenpaugh, Keith D. "Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria". *International Journal of Middle East Studies*. 28/3 (1996). 363-389.
- Yıldırım, Fırat. *Johann - Gottlieb Fichte'nin Devlet Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yıldız, Tuba. *Beyrut*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tacu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Küveyt: Dâru'l-Hidâye, 1960.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1989.
- Ziyaüddîn Ahmed, *Hareketü'l-kavmiyye'l-Arabiyye*, (el-Merkezü'l-İslâmî li'l-Ebhâsi's-Siyâsiyye, 1406/1986).
- <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.261581>
- <https://www.alaraby.co.uk>. Erişim: 02.07.2025.
- <https://www.aljazeera.net/culture> Erişim: 01/07/2025.
- https://ar.wikipedia.org/wiki/زريق_قسطنطين Erişim: 04.07.2025.